

gitur in Genesi) Noe primus omniū erexit, & super illud domino ho
locaustum obtulit. Quod institutum etiam ecclesia seruat. Bonifacius
verò tertius autor fuit, vt altaria candidis cooperirentur, ac lineis pan
nis. Crux olim noxiorū supplicium erat, & id quidē infame, quod
ideo saluator noster subire voluit, vt qui humilis aduenerat, & humili
bus & infirmis opem ferret, & in omnibus spem salutis ostenderet.
Proinde (teste Lactantio) eo genere mortis afficiendus fuit, quo humili
les & infirmi solent, ne quis esset omnino qui eum non posset imitari.
Huic rei postea honor accessit. Eusebius libro ecclesiastice historiæ no
no autor est Constantínum imperatorem eo die, quo cum Maxentio
ad pontē Milium cōfīxit, sereno purōq; cōlō crucem vidisse, eāmq;
adorasse, ac auditam superne vocem, Cōstantine in hoc signo vinces.
Non defuit oraculo euentus. Vicit cum hostem insigniter, tum cæteris
quæ deinceps bella gessit, par felicitas adfuit. Helena post hæc eius ma
ter religione insigni ac pietate mulier per quietem monita Hierosoly
man petijt quæsitum dominicam crucem vnde humana salus pepen
disset. Ita forte accidit, vt Veneris simulachrum eo esset loci ab impijs
orthodoxæ fidei persecutoribus collocatum, quo omne dominicæ pas
sionis monumentum aboleretur, Christianiq; Venerem loco saluato
ris adorarent. Cæterum loco ruderibus purgato, crux reperta est, &
cum illa duæ aliæ vnde duo pepēderant latrones. Sed titulus ille, I E
s u s Nazarenus rex Iudeorum, & si vetustate prop̄modum abolitus,
indicio fuit vt crux vera agnosceretur, quæ admota mulieri defunctæ
vitam illico restituit. His Constantinus princeps motus edicto vetuit
quenquam deinceps eo supplicio necari. Sic res quæ antea mortalibus
probro fuerat, venerationi esse cœpit. Idem postea voluit Theodosius
seruari, qui (vt in codice iuris ciuilis extat) lege prohibuit, Signum sal
uatoris in solo vel in silice aut in marmore humi positis insculpi, ne sci
licet hominum pedibus calcaretur. Vide quām importunum sit video
re passim hodie in templis signum illud, id est nomen ipsius saluato
ris in æs vel lapidibus, quibus mortuorū sepulchra teguntur incisum:
item cruces ac diuorum imagines impressas, quæ assiduis calcantium
vestigijs obtrita late resplendent, quo scilicet sic nostram circa religio
nem testatiorem faciant negligentiam.

De primo ac vetustissimo apud Hebræos sacrificandi titu . Et quæ in
primis festa seruarent, ac quòd nullum sine igne & sale sacri
cium siebat.

Caput VII.

Dam primus parens ex Eua duos suscepit filios, Cain & Abel. Gen.4.2

a Pietatis hic cultor, cōtemptor ille: hic pastor, ille agricola fuit:
hic mero lacte primitus litauit, ille frugum primitias deo ob
tulit. Secundum hæc, sacerdotio instituto, Aaron cum filijs ac deinde

DE INVENT. RERVM

Leuit. I.c
Nu.28.a

aliij varijs ceremonijs sacrificarunt. Quæ ferè omnia ex Iosepho in ar-
etum collata operæ pretium duxi, quām breuissime potero explicare.
Duobus ab initio sacrorum generibus Hebræi vñi sunt. Quorum vnū
holocaustum dixerunt, quādo primores gentis siue bouem siue agnū,
siue aliquod aliud animal (modo anniculum masculūmque fuisse) im-
molabant, tum sacerdos victimali cruore oram altaris perfundebat, inde hostiam membratim disiectam super aram cremabat. Alterum
genus plebeium, & pro gratiarum actione siebat, in quo animalia ma-
jora anniculis offerebant, cruorēque super aram diffuso tenes, adeps,
omenta imponebant flammis. Pectora & crura dextera sacerdotibus
dabantur. Quæ supererant intra biduum, illi edebant, qui sacrificia-
sent. Inopes, columbas, aut duas turtures offerebant: quarum vna in
holocaustum abibat, alteram sacerdotes sortiebantur. Peccata vero
ad hūc modum expiabant. Qui imprudēs deliquisset, agnam aut hoc
dum anniculum offerebat. Qui occulti criminis conscius, ariete eum
expiari oportebat. Omnibus sacrificijs farina mundissima ex præscri-
pto legis adjiciebatur, adhibebatur & oleum, quod sacris infundebas-
tur. Agnus mane & vesperi immolabatur. Sabbathis geminatę hostię
aris admouebantur. Principio mensis duo boues cum uno ariete, ho-
do uno, & septem anniculis agnis, piaculi nomine mactabantur. Se-
ptimo ineunte mense, taurum, arietem: & septenas agnas cū uno ho-
do immolabant. Adjiciebantur bini hœdi, horū unus extra fines mil-
sus multitudinem expiabat. Alter in suburbanis cum totis velleribus
cremabatur. Pontifex taurum in id sacrum, & arietem in holocaustū
dabat. & cætera, quæ ipse Iosephus late prosequitur. Item habebat
& certos dies festos, qui iuxta eūdem Iosephum & Origenē super Nu-
meros in hunc modum digerebantur. Prima solennitas dei erat, quæ
appellabatur indesinēs. De his enim mandabatur, quæ sine villa pror-
sus interruptione matutinis & vespertinis sacrificijs offerebātur: quia
iustus debet semper diem festum agere, id est, orare. Altera solennitas
erat sabbathi: quo die nihil ex omnibus mīdi actibus oportebat ope-
rari. Tertia celebritas Neomeniæ tubarum primo die mensis septimi,
in qua offerebatur & hostia. Neomenia autem dicitur noua luna. Erat
ergo ista solennitas cum luna innouabatur, hoc est, cum sub claritate
solis lateret: significans fore, vt sol iustitiæ C H R I S T V S ecclesiæ quæ
luna est, se coniungeret. Quartoloco Xantico mense, vnde principium
sumebat annus, sub plenilunij diem, id est, circiter quartumdecimum
diem lunæ, sole arietem transeunte: quia his diebus ex AEgypto egre-
di contigisset, mysticum agnum occidebant. Et ea celebritas Pascha di-
cebatur, id est, transitus. Et in eo mense primo alia solennitas Paschæ
(vt dictum est) alia azymorum erat, & licet coniuncta videretur azy-
mis paschæ solennitas: principium tamen azymorū tantum ad finem

paschæ coniungebatur. Et Pascha ille solus dies appellabatur, in quo
 agnus occidebatur. Reliqui verò azymorum dies vocabantur: & id fe-
 stum septem diebus celebrabatur. Secunda die primitias frugum offe-
 rebant, & ex eo dicebatur celebritas nouorum, quæ solennitatum or-
 dine sexta habebatur. Post septem autem septimanas Paschæ, Pente-
 costes, & id tempus Asarthan, id est, quinquagesimam vocabant: tum
 panes frumentatos offerebant. Deinde sequebatur solennitas septi-
 morum. Sicut enim inter dies septimus quisque celebrabatur sabba-
 thum, ita inter menses septimus quisque mensis sabbathū erat, & vo-
 cabatur ea solēnitas Sabbatha sabbathorū. Post hæc in septimo men-
 se alijs agebantur festi dies. Porrò decimaquinta die, tēpore ad hye-
 mem vergente, tabernacula figebant: quæ solennitas Græce Sceno-
 pegia dicebatur: quia in vmbraculis ederent septem diebus, ob id,
 quòd maiores sui ex Ægypto remigrantes domum, tabernacula vi-
 essent. Decima verò die solenne erat repropitiationis. In hac sola die
 pontifex induebatur omnibus pontificalibus indumentis, & tunc in-
 grediebatur sancta sanctorum. Autor Origenes super Leuiticum. Die
 quintadecima Decembris Encænia, id est, festa initialia, hoc est, de-
 dicationis templi: quia tum templum Hierosolymis ab Antiocho pol-
 lutum, postremo à Iuda Machabæo expiatum, rursùmque dedica-
 tum est. Nam antea Salomon circiter decimum diem septimi men-
 sis, id est, Septembris, id fecerat, simul atque illud ædificasset: &
 dein à Iudæis illis, qui illud ipsum instaurarant, circiter diem duode-
 cimum mensis primi, est rursus dedicatum: quos seruitute Babylo-
 nia liberatos per Esdram suis sedibus restitutos constat. Sic semper il-
 le dies postremæ expiationis dedicationisque solennis extiterat, apud
 posteros. Atque hic tum Iudæorum fuit sacrorum ritus, qui anima-
 lia tantū aliâs omnino propter cōsuia nata absumebat. Ignis au-
 tem (vt in Leuitico extat) semper in altari ardebat, quem sacerdos
 nutriebat, sine quo nullum fas erat sacrificium facere. Sic in igne præ-
 ter alia elementa, sacra omnia consistebant, quòd is credo, proximus
 cœlo sit, quòd in specie ignis deus Mosi primum locutus, quòd de cœ-
 lo holocausta accepta rapuisset. Apud nos itidem nullo magis hono-
 re quam cereis decorantur extrinsecus cœlicolæ. Eadem in primis ra-
 tione (ira opinor) à Vestalibus perpetuus seruabatur, ac ante Roma-
 nos imperatores deferebatur: quoniam deniq; deus noster ignis com-
 burens est, ac propterea merito sacer habetur. Item ex Mosis præces-
 pto in omni sacrificio adiiciebatur sal: quia is sit præcipuus corruptio-
 nis expulsor.

Leuit.6.b

Heb.12.g

Leuit.2.d

Quod cunctæ fere gentes quondam dæmonibus malis humanas immolabant hostias. Et quomodo illi ambiguus mortales fallerent responsis. Et quando primum eorum oracula defecerint, ac de primo vnu aquæ, quam dicimus sanctam, qua ipsi apud nos fugantur dæmones.

Caput VIII.

Ed age iam dicamus de dijs gentium, deq; eorum sacrificijs ac mysterijs: qui tamen tantum aberat, vt dij essent, vt etiam Codæmones agerent, nullave alia hostia quam humana litari vellent, quasi crux humani repleti tum demū propitij essent, cū maxime læsissent. O demetiam hominum, ò infelicem vitam. Ecqui erant isti dij, qui suos cultores parricidijs inquinabant, omnibus generatim malo erant? Pater filium vnicum, mater dilectam filiam dæmonijs tamquam ouem mactabant. Rhodij hominē Saturno immolabant. In Salamine insula, homo Agraulæ Cecropis filiæ cædebat. Diomedi in templo Palladis, quod etiam ipsi Diomedi & Agraulæ cōmune erat, homo offerebat, qui ab adulescētibus ter circum aram ductus, tandem a sacerdote hasta percussus, & in rogo impositus cremabatur. Apud Cypros humanā hostiam Ioui Teucus immolauit, idq; genus sacrificij posteris tradidit, quod postea imperante Hadriano est sublatum. Erat lex apud Tauros gentem inhumanam, feramq; vti Diana hospites immolarentur. Galli Hesum atq; Teutatem humano cruore placabant. Vnde Lucanus: E quibus immitis placatur sanguine diro Teutates horrensq; fēris altaribus Hesus. Apud Chios Dionysio Oma dio dicto homo etiā crudeliter disceptus immolabatur. Apud Aegyptios (vt legitur apud Manethum historicum) in Heliopoli tres in die homines quos inquirebant, si mundi essent, Iunoni mactabant. Lace dæmonios etiam Apollodorus scribit hominē Marti immolare solitos. Phœnices bellorum aut pestilentia calamitatibus laborantes amicissimos Saturno solebant immolare. Histrus qui res Cretensium scripsit, autor est Curetas antiquitus Saturno puerorū hostijs sacra fecisse. In Laodicea Syriæ vrbe Palladi virgo immolabatur. Et apud Arabas singulos annos puer immolatus sub ara sepeliebatur. Item Thraces, Scythe, Carthaginenses, & omnes ferè Græci, cum præsertim in bella essent exituri (vt Philarchus tradit historicus) hominem mactantes sacrificabant. Item Gallis mos fuit, vt qui erant affecti grauioribus morbis, quicq; in prælijs periculisq; versabantur, aut pro victimis homines immolarent, aut seipso immolaturos vouerent. Germani itidem Mercurio certis diebus humanis litare hostijs fas habebat. Autores Cæsar & Tacitus. Quid quod illud idem omnes cōmuniciter barbari factabant? At Romani qui semper māsuetudinis, & humanitatis gloriam sibi vindicarant, nonne sacrilegis his sacris immaniores reperiuntur? Siquidē Saturnus in Latio eodē genere sacrificij cultus est, nō quidem

vt homo ad aram immolaretur, sed vti in Tyberim de ponte Miluius
mitteretur. Quod ex responso quondam factitatu, Varro autor est. Cu-
ius responsi ultimus versus erat: Et capita inferno & patri transmittite
lumen, id est, hominem. Verum id genus sacrificij postea ab Hercule est
immutatum, vt pro veris hominibus imagines ex scyrpo iacerentur, sicut
supra docuimus. Quod in Fastis Ouidius late docet. Philo qui Phoeni-
cum historiam scripsit, Priscus morem fuisse tradit, vt in magnis pericu-
lis princeps dilectissimum ex liberis, vlcisceri dæmoni quasi redēptionis
præmiū traderet, & sic traditum mystice iugularet. Non erat præterea
contenti mali dæmones multiuga hominū cæde, nisi etiam mulieres
suam eis pudicitia prostituerent. Porro Alexadriæ simulachrum Satur-
ni religiosissime colebatur, cuius sacerdos Tyranus nomine matronas
eius ciuitatis quas elegisset, tanquam à deo accitas noctu ad simulachrum
ducebat, ibique extinctis repente luminibus eas inibat. Sic Tyrannus
comunis adulter libidinē explebat dei metitus personam, testis Russi-
nus libro undecimo ecclesiasticae historiae. Itē apud Nasamones & Au-
gulas (vti suprā memorauimus cum de coniugij origine prodidimus)
mos erat, vti sponsa prima nocte cum singulis coniuis coiret in gra-
tiam Veneris. Cæterum si homines veluti sapientiores ab huiusmodi
truculentissimis foedissimisq; immolationibus paululum abstinuerint,
quid præmij cōsequeretur, imò quid noxae quidve supplicij subire co-
geretur, ostēdamus. Dionysius Halicarnasseus in primo Antiquitatū,
ait Louem & Apollinē, quoniā decima hominū non fuisset illis immo-
lata, magnas Italicas calamitates induxisse, vscq; adeo vt nulli fructus ad
maturitatē vscq; permaneret, sed immaturi defluerent. Fontes alij bibi-
no possent, alij deficeret. Mulieres abortū facerent. Homines & peco-
ra passim varijs morbis perirent, donec decima reddita sit. Diodorus
itidem testis est, Carthaginēses (vt diximus) Saturno humanas hostias
solitos immolare, & cum victi essent ab Agathocle rege Siculorū, ira-
sum sibi deum putauisse, atq; vt diligenter piaculum solueret, ducētos
nobilium filios immolasse. Eiusmodi foeda facinora iam antea in psalmo
cētesimoquinto prædicta sunt, Et immolauerūt filios suos & filias suas
dæmonijs. Possem referre plura tanti sceleris exempla, quæ breuitatis
studio præterire libuit. Fallebat præterea mortales huiusmodi dæmo-
nes amphibolis, nodosis & flexiloquis responsis: id est, ita ambiguis vt
in ambas partes agi possent. Vnde Vergilius: Talibus ex adyto dictis
Cumæa Sibylla Horrendas canit ambages, antrōq; remugit, Obscuris
vera inuoluens. Quale fuit illud Apollinis ad Pyrrhum Epiri regem
respōsum: Aio te Æacida Romanos vincere posse. Et ad Crœsum Ly-
dorum regem: Intrepidus si Crœsus Alym transmiserit amnem,
Imperium perdet magnum regnumq; superbū.
Ambo victi sunt, hic à Cyro Persarum rege, ille à Romanis: qui ex

oraculo se superiores fore sperauerant. & talia id genus missa sunt. Sed & à nostris recentioribus vnum petamus exemplū. Syluester enim secundus malis artibus pontificatum adeptus, vt cupidus regnandi (teste Platina) malum dæmonē de longitudine vitæ consuluit. Ille respōdit, vt si caueret Hierusalem, diu viueret. Imprudens Syluester statuit Hierosolymā urbem Iudææ non adire, sed cum in æde sanctæ crucis dicta in Hierusalem, quarto demum pōst anno sacrificasset, oraculi statim memor, fato moriturum se cognouit. Fassus igitur delictū publice iussit moriens, vt suum cadauer equis daretur trahendum: & quo loci illi demum conquieissent eodem tumulari. Diuina igitur prouidentia ad templum Lateranense peruenere, vbi & sepultus est. Sic deus ostendit apud se locum veniæ vnicuique, quamvis scelerato relictum esse, si in vita aliquando pœnituerit. Atque talis erat inter gentes religio, quæ nō parcebatur piis scelerare manus. Hæc ex Herodoto, Diodoro, Clemente, Eusebio, Lactantio, Cypriano, atque alijs sacris scriptoribus. Sed meliora canamus. Quis hos deos tam maleficos domesticatim suos cultores iugulantes de medio mortalium omniū sustulit, nisi saluator noster? Conciderūt post eius aduētum vetustatis tenebræ, & quæ figuris tegebantur, diuina retexit sentētia. Nam dū in Ægypto cū Ioseph & matre fuit, eo temporis spatio simulachra deorū quos id temporis gens illa stulta & omniū errorum mater coluit, sua sponte cecidisse dicūtur. Post hæc imperante Hadriano, tum demum vbiq; gentium pernicioſæ nefariæq; sublatæ sunt immolationes. Tum Delphi ci Apollinis, tum Ammonis aliorūmq; vanorum deorum oracula silere cœperunt, tum mala quibus humanum genus premebatur, penitus extincta, tum deniq; potentia dæmonū infracta iacuit. Quod Porphyrius (vti Eusebius docet) Christiani nominis hostis in libro, quem aduersus religionem nostram conscripsit, hoc modo testatur, Nūc vero mirantur, inquit, si tam multos annos peste ciuitas vexetur, cum & Æsculapius & alij dij longe absint ab ea. Postea enim quām I E S V S colitur, nihil vtilitatis à dijs conseq̄ui possumus. Hæc verba illius sunt.

Matth. 2.c

CHRISTVS ergo I E S V S dijs illis potētior est. Ita demum secutum est, quod dominus apud Zachariā prophetā perdiu antea annūtiarat esse futurum, dicens: Disperdam nomina idolorū de terra, & non memorabuntur vltrā. Ecce fidei nostræ magnum testimoniu, ecce certum veritatis elogium, ecce vniuerso humano generi redditam libertatem, ac mundo fulgentissimū lumen. Quæ vtinam gentes quæ in tenebras paulatim relapsæ sunt agnoscerent, ne perpetuo aberrarent. Non deficiunt enim oracula nostra, est deus nobiscū dum bene agimus semper. Dæmoniaci si qui sint, à nostris sacerdotibus nomine I E S V librantur. Dæmones procul effugantur, solo etiam sacræ aquæ aspersu. Quo factum est, vt Alexander eius nominis primus Romanus ponti-

Zach. 13.a

sex autor extiterit, vt huiusmodi lustralis aqua sacraretur, & ad dæmones effugandos in templo domicq; haberetur.

Qui primus docuerit modum orandi, & cur in orientem versi adores-
mus, & quæ præcepta diuinæ legis in primis seruanda sint à Chri-
stiano, ac vnde mos concionādi de ipsa lege ad populum. Et quis
primus instituerit sacramētum Eucharistia, & ostenderit verū sa-
crificandi ritum. Et quis primus cōsecraturus aquam vino miscue-
rit, fieriq; oblationem ex azymo pane mandauerit. Et quare ma-
ne, non vesperi apud nos sacrificetur.

Caput IX.

Roximum est, vt vel de nostratū ceremoniarū ratione dis-
p ramus: quæ non animaliū cruorem, non hominū cædem, sed
synceram fidem purāmq; mentem poscunt. Et quia deus ea
potissimū de causa (vti suprà teste Laetatio enarrauimus) nos fecit, vt
statim geniti illū coleremus, illi seruiremus: ideo à perfecto orādi mo-
do auspicabimur. Duo sunt (eodem Laetatio testificāte) quæ deo à no-
bis offerri debeant, donum & sacrificiū: donum in perpetuū, sacrificiū
ad tēpus: de hoc paulo post. Donum est integritas animi. Si enim deus
non videtur, his rebus coli debet, quæ non videntur, cuiusmodi sunt
virtutes animi & iustitia: ad quā haud dubie (sicut Cicero de legibus
suspiciatur) nos esse natos intelligere debemus. Summus igitur colen-
di dei ritus est, ex ore iusti hominis ad deum directa laudatio: quæ ta-
men ipsa vt deo sit accepta, & humilitate & timore & pietate maxi-
ma opus est. Quod in primis illi prisci Hebræi (prout non uno in loco
suprà demonstrauimus) factitarūt, atq; vt nos illud ipsum faceremus,
saluator noster C H R I S T V S primus docuit, dicens: Estote ergo perfe-
cti, quæadmodum & pater vester coelestis perfectus est. Et inde subiun-
git: Tu autē cum oraueris, intra in cubiculū tuum, & clauso ostio tuo,
ora patrē tuum in abscondito: & pater tuus qui videt in abscondito,
reddet tibi. Orantes verò nolite multū loqui, sicut ethnici faciunt. Pu-
tant enim quod in multiloquio suo exaudiātur. Et subdit: Sic ergo vos
orabitis: Pater noster, qui es in cœlis, sanctificetur nomen tuum. Adue-
niat regnū tuum. Fiat voluntas tua, sicut in cœlo, & in terra. Panē no-
strum cottidianum da nobis hodie. Et dimitte nobis debita nostra, si-
cut & nos dimittimus debitoribus nostris. Et ne nos inducas in tenta-
tionem. Sed libera nos à malo. Amen. Hæc ex Euangeliā Matthæo,
apud quē Hieronymus nō cottidianum iuxta Cypriani sentētiā, sed
supersubstātiālem panem legit. Contra & Cyprianus legit nō Dimit-
te, sed Remitte nobis debita nostra, sicut & nos remittimus. Et hæc
admonui, vt vtrancq; lectionē intelligas haud quaquā ex recentioribus
esse. Cyprianus in expositione huius dominicæ orationis non incōdu-
center quosdā admonet, qui plus sapere quam oporteat videri volen-
n. j.

Matth. 5.g

6.b

tes, hanc ut vulgarē & cunctis cōmunem minus usurpant, inquiens:
 Quæ enim potest magis spiritualis esse oratio, quām quæ à C H R I S T O
 nobis data est? à quo nobis & spiritus sāctus missus est? Quæ vera ma-
 gis apud patrem precatio, quām quæ à filio, qui est veritas, de eius ore
 prolata est? vt aliter orate quām docuit, nō ignorātia sola sit, sed culpa,
 cum ipse proposuerit, & dixerit, Reijcitis mādatū dei, vt traditionē ve-
 strā statuatis. Oremus itaq; fratres dilectissimi, sicut magister deus do-
 cuīt. Hæc ille. Est autē non voce tantum, sed corde orandus deus: vt
 Hieronymus præcipit, & in decretis canonicis distinctione vltima de
 consecratione scriptum legimus. Cyprianus item secrete adorandum
 esse ex præcepto dominico demōstrat: quia deus non vocis, sed cordis
 auditor est. Nec admonendus est clamoribus, qui cogitationes videt.
 Hoc planū fit testimonio scripturæ diuinæ, quæ de Anna dicit: Loque-
 batur in corde suo, & labia eius mouebātur, & vox eius non audieba-
 tur, & exaudiuit eā dominus. In psalmis quoq; legimus: Dicite in cor-
 dibus vestris, & in stratis vestris, & transpungimini. Ieremias itidē do-
 cēs ait: In sensu tibi debet adorari deus. Mos est præterea vt in ado-
 rādo ac salutādo deo, quis in oriētem solem cōuertatur. Vtruncq; apud
 priscos seruabatur, dicente Apuleio in secūdo: Tunc in orientē obuer-
 sus vel incremēta solis augusti tacitus imprecatus. &c. Quod propriū
 est veri adoratoris ex mystica religione: quoniā C H R I S T V S sol est iu-
 stitiæ. Testis Diuus Hieronymus in Ezechiele. Cæterū apud Hebræos
 hoc fieri nō licebat, quibus præcepit dominus per Mosen in Deutero-
 nomio, nequaquā more gentilium cōtra orientem, sed quoquā versum
 intuentes contra tēplum deum adorarēt, ne viderētur solem (vti facti-
 tabant gentes) colere. Idem Hieronymus testis. Vnde Danielem apud
 Babylonios ad eum modū orasse legimus. Idem saluator iussit, vt mā-
 data legis diuinæ à deo per Mosen populo Hebraico datæ, à nobis iti-
 dem seruarētur, inquiens: Si vis ad vitam ingredi, serua mādata. quorū
 capita hæc fuerunt: Vnum deum colito verum & æternū. Nullius ani-
 malis effigiem adorato. Dei viui nomē haud frustra deierabis. Festos
 dies pie & rite seruato. Parentes venerare. Hominē ne occideris. Adul-
 terium fuge. Furtum non feceris. Nil alienum concupueris. Nec fal-
 sum dixeris testimonium. Hæc igitur fuit prædicationis farrago, vnde
 est concionādi mos natus. Moses enim postmodū primus habita cons-
 cione populū de eiusmodi mādatis & lege dei docuit, eūmcq; per hæc
 ad bene beatéq; viuendum instituit. Iohānes baptista exin in deserto
 Iudææ prædicauit. Prædicauit & saluator noster, eiūsve muneris fun-
 ctionem Apostolis demandauit, dicens: Ite in mundum vniuersum,
 & prædictate Euangeliū omni creaturæ. Quod hodie nonnullos ex
 nostris Theologis cum concionantur facere pudet, seu tædet, quippe
 qui ceu narrationis vice cursim ac transeunter aliquid in Euāgeliō in-

terpretatur. Quo facto ad suas confictas quæstiunculas trahuntur. Ibi
digladiantur, velut furoribus acti se se macerant: detorquentes quo vo-
lunt sacram scripturam, conuitia dicunt, omniacq; clamoribus miscet.
Mox euanescente furore ad humiliora veniunt, de ratione annonę, de
institutoribus tractant. Item nunc iocos spargunt, nunc captant, circula-
tores plane agunt, & ob illud ipsum ab insipida ac bruta plebe collau-
dantur. Atq; hic concionandi modus & frequētius usurpat, & vul-
go summus habetur. Sed vtinā nō peiora crebro disseminet. Ut enim
nullum hominū genus est salutarius ecclesiæ, si vera canant: contrā sic
non est pestilentius aliud, si ad gratiam cōciones ad populum habeat.
Quippe vbi semel sanctitatis nomen sunt adepti, tū maxime nocent,
quia eis maxime creditur. Faceant proinde qui docere nihil volunt
quo melius viuatur. At nonnulli quorum interest hoc fungi officio nil
omnino docent, adeò vt iuxta prouerbiū, canes muti nō iniuria appellari possint, Ita aut vanitate aut silētio C H R I S T V M obsolescere inter
pium populū sinunt. Sed ad rem vnde hoc diuerticulū excessimus, re-
uertamur. Præter hæc, vt deo chariores fiamus, omnīq; macula carea-
mus: misericordiā dei semper imploremus, nihilq; aliud precemur, ni
si nostris ac fidelium omniū peccatis veniam, licet nulla sint, quamvis
aliud quicquam desideremus. Non enim est opus deo scienti quid ve-
limus referre. Si quid boni euenerit, gratias agamus: si quid mali, satis
faciamus: & illud nobis ob peccata nostra fateamur euenisse, vt idem
semper stabiles deprecatores agamus. Hæc omnia Apostolus admo-
net, inquiens: Adhortor igitur, vt ante omnia fiant deprecationes, ora-
tiones, postulationes, gratiarū actiones, pro omnibus hominibus, pro
regibus, & omnibus in eminētia cōstitutis, vt placidā ac quietā vitam
degamus, in sola pietate & honestate acquiescētes. Quid quod nihil ab
his diuersa tradūtur ab Ethnicis? Socratīci enim & Platonici itē quicq;
apud omnes ferè gētes sapientissimi deū ante omnia adorandū dicūt.
Vnde Poeta: In primis venerare deos. Prætereā Pythagoras in carmi-
nibus aureis, & Orpheus in hymnis docēt, à dijs iusta & modesta esse
petēda, cætera deū non audire: Vt merito nos ad certiore spem voca-
tos pudeat, si circa hæc illis priscis negligētores simus. Sed ad sacrifici-
cum veniamus, quod (vt Lactantius tradit) est adorare & colere deū,
& eūdem semper habere in corde consecratū: quoniam dei templum
sumus, quod ipsi deo debemus. Hoc sacrificium saluator noster deo pa-
tri obtulit pro salute nostra: reliquitq; nobis illud idem faciendum. Is
qui omnia quæ ventura erant ab æterno nouerat, postea quām appro-
pinquare tēpus viderat, quo pati oportebat, affatur discipulos quos in
totius mysterij sibi testes delegerat, qui mox omnia quæ facta essent in
omnes gentes pia prædicatione vulgarent. Pascha, inquit, dilectissimi Matt.26.a
post biduum (vt scitis) fiet: & iam simul illud futurū est, vt Iudæis tra-

I. Thi.2.a

I. Cor.3.c

n.ij.

ditus patiar. Cæterum cupio prius quam hæc fiant, id solenne vobiscum
 Mar. 14. b celebrare. Hæc ait, ac simul duos ex discipulis Hierosolymam mittit,
 Matt. 26. c qui locum pararent: nec multo post ipse cum alijs secutus intus in urbem venit. Hic ubi coemptum est discumbi, accepit panem: & cum egisset gratias, fregit, deditque discipulis suis, & ait: Accipite & comedite, hoc est corpus meum. Et accipiens calicem, gratias egit, & dedit illis, dicens: Bibite ex hoc omnes: hic est enim sanguis meus noui testamenti, qui pro multis effundetur in remissionem peccatorum. Sic sub panis & vieni specie corpus suum & sanguinem verbo consecratum, singulis assumendum obtulit: mandauitque, ut tale sacrificium fieret deinceps in sui membrorum. Alexader postmodum septimus a Petro pontifex, consecratus, primus aqua vino miscuit: instituitque, ut oblatio ex azymo non fermentata (ut antea consuevit) fieret pane. Et hoc ut purior materia esset, vel quia Christus azymo consecrasset, aut (sicut Rabano placet) quod dominus per Mosen præcepisset, ut omnis oblatio absque fermento fieret, illud vero ut Christus ecclesiæ coniunctus significatur: seu quia ex eius latere, dum in cruce penderet, exiisset sanguis & aqua. At diuus Cyprianus lib. epistolarum secundo, aliam huiusc rei rationem ponit. Legimus enim in Apocalypsi: Aquæ quas vidisti, super quas sedet meretrix populi, &c. Hinc ait in sacris literis saepe aquas significare populum: & proinde inquit: Sic autem in sacrificando in calice domini offerri aqua sola non potest, quomodo nec vinum solum potest. Nam si vinum tantum quis offerat, sanguis Christi incipit esse sine nobis. Sin vero aqua sit sola, plebs incipit esse sine Christo. Quando autem utrumque miscetur, tunc sacramentum spiritale & celeste perficitur. Cur autem mane & non vesperi apud nos sacrificetur, cum satis constet Christum post coenam mistum calicem obtulisse: id causæ est: quod (teste eodem) Christum offerre oportebat circa vesperam diei: ut hora ipsa sacrificij ostenderet occasum, & vesperam mundi: sicut in psalmo scriptum legitur: Eleuatio manuum mearum sacrificium vesperatum. Nos vero resurrectionem domini mane celebramus, quia passionis eius mentionem in sacrificiis omnibus in primis facimus.

Qui primitus post Christum eo ritu sacrificare coeperint, quem ille docuisset. Et qui deinceps modum rei diuinæ faciendæ, quam missam vocat, adauxerint. Et quis primus statuerit ut staretur, cum Evangelii legeretur: & unde usus adolesti thus in altare, & lauandi manus, & dandi osculum pacis mutuo inter sacerdotes, dum sacrificatur, ac circumferendi pacem astati populo, atque eidem benedicendi. Caput x.
 Vda ab initio omnia & simpliciter mysteria a Christo tradita inter Apostolos tractabantur: nuda omnis ceremoniarum ratio, plus pietatis habens quam apparatus. Porro satis constat

Petrum, qui vel primus omniū vt Apostolorū princeps, vel vnā cum alijs Apostolis rem diuinam eo ritu quē à C H R I S T O accepisset, idēc tiderat post consecrationē continuo inferre solitum orationē dominicā. Auxit inde haec mysteria Iacobus Hierosolymitanus antistes, auxit Basilius, alijq; alia subinde instituere. Cœlestinus missæ introitū, cuius initium est psalmus, Iudica me deus. Damasus confessionē, quæ fit à sacerdote prius quām altate concendat: quidam tamē Pontiano assignant. Gregorius antiphonam, quæ introitū sequitur: & ob id vulgo eodem nomine nūcupatur: item vt nouies Kyrie diceretur, & antiphona post epistolam, euāgelium & cōmunionē. Telephorus hymnū, Gloria in excelsis deo. Gelasius primus collationes, quas orationes vocat. Epistolā & Euangeliū Hieronymus. Et cū id legeretur, vt cūcti qui sacrī interessent, curui ac venerabūdi starēt ceu expeditiores ad euāgelicum dogma defendendū, Anastasius primum constituit. Alleluia ex Hierosolymitana ecclesia translatitiū est. Symboli decantatio, in Niceno conuentu instituta. Fuit exin Marci pontificis primi decretū, vt festis diebus post Euangeliū clerus symbolū decantaret: ac idem enuntiaret populus, qui sacrorū causa adesset: ad eum quidē modum, quo iam antea Niceno conuentu fuerat declaratum. Innouauit & id insti-tutum postea Damasus. Antiphonā quam tractum vulgo appellant, & hymnos Gelasius composuit: ac præfationes quæ canonem præcedunt, cantu quidem & sermone eleganti diētauit: quæ (vt testatur Pelagius) nouem numero sunt. Decimā in honorem deiparæ virginis Vrbanus addidit. Quòd thus adoletur ad altare, id prius fecit Aaron, dicente domino ad Mosen: Pones altare cōtra velum, & adolebit incēsum super eo Aaron suave fragrās, sicut in Exodo extat. Deinde apud nos Leo tertius illud idem fieri sanxit. Id quod etiā ab ethnicis seruabatur. Hinc Vergilius in primo Aeneidos de Venere ait: Vbi templum illi, cētūmq; Sabao Thure calēt aræ. Vsus lauādi manus ex veteri quoq; testamento esse videtur, quod Iudæi non rem modo diuinā, sed coniuuium etiam à lotione manuum auspicari consueuisse dicuntur: quippe qui nefas ducebāt edere panem manibus illotis. Cuius rei crimen discipulis domini adscribebant. Vel à gētilibus sumptū est, apud quos (teste Hesiodo) vetitum erat, ne quis mane Ioui vinū libaret manibus illotis, ne sacrorū puritas macularetur, qui & cōuiuia lotis prius manibus inibant: dicēte Vergilio, Iam pater Aeneas etiā Troiana iuuenitus Conueniunt, stratōq; super discubitur ostro, Dant famuli manibus lymphas. In præfationibus, vt Sanctus, sanctus, sanctus, dominus deus sabbaoth, cantaretur, Sixtus primitus statuit: quod ab Elsaia propheta mutuo sumptū est. Canonis partem, Te igitur, quę dein initium esse cœpit, Gelasius dedit: sicuti ante eū Syricius Cōmunicantes, quod nūc tertio loco ponitur. Ex quo apparet, ipsum canonē necq;

Exod. 30. a

Matt. 15. a

Esa. 6. b

DE INVENT. RERVM.

ab uno integrum, neq; in eam formam ordinatū, qua modo constat.
 Cuius rei vel fidem facit, quod Alexander primus qui Gelasius & Syri
 cium longo tēporis interuallo præcessit, ob memoriā passionis ^{CHRIS}
 s t i posuit: Qui pridie quām pateretur, vsq; ad illa verba: Hoc est cor
 pus meū. Quo circa satis liquet, illum tum canonis fuisse principium,
 quando (sicut diximus) Gelasius circiter trecentos sexaginta & eo am
 plius annos post Alexandrū sedet. Leo deinde adiecit: Hāc igitur obla
 tionem. vsq; placatus accipias. Gregorius tres subiūxit postulationes,
 scilicet: Diēsq; nostros in tua pace disponas, Atq; ab æterna damnati
 tione nos eripi. Et in electorum tuorum iubeas grege numerari. Ieius
 dem quoq; primi Leonis est, Sāctum sacrificiū, immaculatam hostiā.
 Sic alij alia addiderunt. Finito canone dicitur: Pax domini. Hic osculū
 pacis datur, inter sacerdotes mutuo: quod Innocentij primi inuentum
 est, velut Leonis secūdi, vt pax in sacrorum ceremonijs astanti popu
 lo circūferretur. Et vtruncq; ex imitatione saluatoris, qui confueuerat
 suos, præsertim discipulos abeuntes, vel ad se redeuntes deosculari, id
 quod Iudas proditor significantius declarauit, qui præceptorem (vt in
 Euangelicis literis legitur) osculo tradidit. Solent item sacerdotes no
 stri peractis sacris benedicere populo, dextera manu in eum exten
 sa, ac in signum crucis circunducta. Quod episcopi inter sacrifican
 dum, & pontifices Romani aliijve maiores antistites, etiam inter eun
 dum factitant. Id quod ab Hebræis est. Quippe in Leuitico legimus
 Aaron post factam rem diuinam consueuisse extendere manum in
 populum, ac illi benedicere. Seruauit vel hunc ritum saluator noster
^{CHRISTVS}, quem Lucas ait paulo ante quām cōlum repetisset,
 eleuatis manib; benedixisse suis discipulis. Sed ad rei diuinæ ratio
 nem reuertamur. At reliquas antiphonas Græci, responsoria ve
 rò quæ nouitio quidem vocabulo sic dicunt (vt Rabanus sentit) Itali
 primum inuenisse traduntur. Sunt qui responsorium etiam gradale
 vocēt, quod iuxta gradus pulpiti cantetur. Cæterum Gelasius & Gre
 gorius multas orationes & cantus varios adinuenere, ac lectionibus
 & Euangelijs responsoria, id est, offertoria quæ dicuntur, connexue
 runt: vel Gregorius ipse quasi de integro modum operandi sacris ædi
 cit. Fecit illud ipsum & Ambrosius Mediolanensis antistes: Quapro
 pter habito mox episcoporum conuentu, decretum fuit, vt quæ Am
 brosius digessisset, Mediolanensis tantum ecclesia (sicut hodie fit) ser
 uaret, & Gregoriano instituto reliquæ vterentur ecclesiæ. Domi
 nus vobiscū, salutationē sumptam constat ex eo, quod Boos siue Booz
 salutasset in hæc verba suos messores, sicuti Benedicamus domino in
 de videtur translatum, quia ipsi messores sic resalutassent Booz, prout
 in libro Ruth legitur. Et hæc omnia ex Eusebio, Bibliothecario, Paulo
 Diacono, Damaso, Rabano, & Platina. Quod vero sacerdos, dicēs

Luc.22.e

Leuit. 9. d

Luc.24. g

Ruth.2.a

do, dominus vobiscum, s^epius ad populum in altari vertitur, hoc de
Hebræorum quoq^b ceremonia sumptum c^ostat, quorum sacerdos in-
ter sacrificadum, sese circumagebat aspergendo sanguinem animalis
immolati. Quod teste Apuleio, & Ethnicorum sacerdotes circa aras fa-
ctitabant, cum præsertim responsa daturi diuino (vti credebant) spiri-
tu adflatⁱ agitaretur. Vnde dubio procul ab alterutris apud nos, sunt
huiusmodi in altari vertigines.

Vnde mos sit, quod post rem diuinam peractam, Diaconus pronun-
tiat, Ite, missa est. Et quare totum nostrum sacrificium sit missa no-
minatum, Ac vnde omnis diuinus cultus ceremoniæ dicantur. Et
quis primus decretum tulerit, vt vna tātum missa celebraretur in
die, & in dominico natali die tres: atq^b id nullibi quām in loco sa-
cro fieret, & omnes Christiani primum cotidie, deinde ter, nouis-
sime autem saltem semel quotannis Eucharistiæ sacramentum su-
merent, & quare ipsa Eucharistia in templis adseruetur.

Caput x i.

Fracta re diuina, Diaconus ad populum conuersus pronun-
tiare solet, Ite, missa est. Conuenit hoc loco, vt huius nominis
missæ originem explicemus, ne quis vt sordidum & peregrinum
respuat, quando haetenus permulti id indagare conati rem in
incerto reliquerunt, quippe qui non vnde natum esset, vt libamento
iam libato, id est sacrificato, per hunc modum, potestas fieret abeun-
di volentibus, prodiderunt, sed circa vim illius verbi missa, aberrantes
deliramenta quædam somniarunt non animaduertentes nostros sa-
cerdotes illud ex moribus institutisq^b prisorum esse mutuatos, sicut
plerac^b alia, vti suo memorauimus loco. Cæterum ne nos etiam ali-
quid diuinasse potius, quām rem certam prodiisse dicamur, Apulei
testimonium à cunctis amplectēdum ducemus in medium, vnde mo-
ris huius originem abunde haurire licebit. Is enim libro sui Asini au-
rei vndecimo cum se refert sacris deæ Isidis interfuisse, in hæc verba
rem declarat: At cum ad ipsum iam templum peruenimus, sacerdos
maximus, quique diuinas effigies progerebant, & qui venerandis pe-
netralibus pridem fuerat initiati, intra cubiculum deæ recepti, dispo-
nunt rite simulachra spirantia. Tunc ex his vnum quem cuncti Gram-
matea (sic Græci vocant scribam consiliorum omnium participem) di-
cebant, præ foribus adfistens coetu pastophorum (est Græcis pasto-
phorus sacerdos sacrosanctus) quod sacrosancti collegij nomen est,
velut in concionem vocato, indidem de sublimi suggestu, de libro,
de literis, fausta vota præfatus principi magno senatuque, & equis-
ti, totique Romano populo, nauticis, nauibus quæque sub imperio
mundi nostratis reguntur, renuntiat, sermone rituque Græciensi ita

λαοῖς ἄφεσις, populis missio. Quam vocem feliciter cunctis euenire sicut, gnauit, populi clamor insecurus. Exin gaudio delibuti populares, tales, verbenas, corollas ferentes exosculatis vestigijs deae, quæ gradibus hærebat argento formata, ad suos discedunt lares. & reliqua. Interpretamentum illarum duarum Græcarum dictionum est populis missio, Verba sunt græcanico more & lingua pronuntiata, quæ Græci Latinisq[ue] iuxta usurpabant, post cuncta celebrata mysteria, ut diceretur missio populis, scilicet est vel datur, ut tum demum omnibus abire fas esset. Idem igitur mos à nostris etiam seruatur, ut peractis sacris, per Diaconum prouantietur: Ite, missa est, quod idem pollet, quod illicet, hoc est ire licet. Nec praeter consuetudinem est, quod missa non missio pronuntiatur, quando nostræ religionis autores indifferenter missionem, & missam usurpare diuus Cyprianus testatur, qui remissam peccatorum, ac id genus alia permulta saepe scribit, ut ad fortunatum de exhortatione martyrij. In aquæ, inquit, baptismo percipitur peccatorum remissa. Hinc ergo totum quoque sacrificium missa est nominatum. Sic Romanis placuit, omnem diuinum cultum ceremonias appellare, à Cereribus Hetruriæ populis. Hi enim olim capta vrbe Roma à Senonibus Gallis, sacra Romanorum à Vestalibus inuecta perbenigne receperunt, seruabantque, donec patria à Camillo esset recuperata, sicut Liuius libro ab vrbe condita quinto late refert. Cuius beneficij Quirites memores postea omnia quæ ad religionem colendam pertinerent, ceremonias nuncuparunt. Autor est Valerius Maximus. Quāvis sint, qui eas à catēdo dictas malint. Quod semel tantum die sacrificatur, hoc Alexandri primi teste Gratiano est institutum, sicut & illud Telephori, (ut ait Platina) quod dominico natali die ter sacerdos celebrat. Et primo in dimidio noctis, cum CHRISTVS est natus: secundo deinde loco luce scente aurora, quando pastores natum inuiserunt: postremo ubi prima lux humano generi adfulsit, cū prius nulli ante tertiam diei horam, fas esset celebrare. Adiicitur & aliis mysticus sensus, ut triplici actu status triplex gentium significetur. Primus, qui sine lege fuit cum omnia fuerunt tenebris circūfusa. Alter lucis & tenebrarum simul particeps cum post datam legem fuit omnino aliqua dei agnitione, sed nodum perfecta. Postremus gratiae est, cui sol, id est, veritatis lux adfulsit. Præterea Felix primus sanxit autore eodem Platina, ut nullibi quam in sacro loco, & à viris sacris initiatis missa celebraretur, necessitate semper excipiēs.

Anacletus quoque huius rei studiosus, voluit ut sacerdos non nisi coram saltē duobus sacrificaret, quo, credo, ne ille frustra bene precādo dicere: Dominus vobiscum, si minus, quam duo sacris interessent. Propterea perperam faciunt, qui sine arbitris celebrat. Gratianus hoc institutum Soteri attribuit, qui forte illud parum custoditum renouavit.

Iā ad cōmunicationē veniamus. Peracta cōsecratione, fideles olim

solebant cotidie eucharistiæ sacramentū sumere, dicēte Luca in actis,
 Erant autem perseverātes in doctrina Apostolorum, & cōmunicatio-
 ne, & fractione panis. Id salutare institutum postea primus omnium
 suo decreto renouauit Anacletus, iussitque, vt qui nollent, tanquā im-
 pīj ē sacris ædibus eliminarentur, quemadmodum Victor mādauit il-
 lis qui sumpturi essent sacramētum, si ob acceptā iniuriam, aut vetus
 odium, reconciliari prius recusassent, sacris interfici. Verum frigescen-
 te paulatim deinceps hominū pietate, illud antiquatū est. Ex quo Ze-
 phyrinus qui centesimo circiter pōst anno Anacletū est insecutus, sta-
 tuit, vt omnes Christiani nominis qui pubertatis annos attigissent, mi-
 nimū semel quotannis caperent, paschali die. Fabianus verò vt ter-
 id fieret, postea sanxit. Sed Zephyrini decretum, vt factu minus diffi-
 cile tenuit constantius, quod Innocentius tertius deinceps sua corro-
 borauit autoritate. Eucharistia autem in templis continenter adserua-
 tur, ad ægrotatiū commoditatem, vt ne sine eo viatico, hinc abeāt,
 (vti de Consecratione dist. prima extat) Quod mox placitū Innocen-
 tius tertius & Honorius item tertius confirmarunt. Hæc ex Eusebio,
 Clemente, Gregorio, Rabano, Gratiano, Blondo, & Platina.

Quare nonnulla tam Hebraica quām Græca vel Syriaca verba in mis-
 sa usurpentur, & inibi de eorum significatu. Caput xii.

Llud insuper haud omittēdū duximus quod facit ad quarun-
 dam dictionum cognitionem, quæ vt peregrinę inter sacrificā
 dum à compluribus frequētantur sacerdotibus, quām intelli-
 guntur. Sūt enim verba quædam Hebraica, quædā Græca aut Syria-
 ca. Hebraica & Syra teste diuo Hieronymo ad Marcellam, ideo immu-
 tata ab initio manserūt, quia vel interpretes vel Apostoli, id facere nō
 curarunt, vt quoniā prima ecclesia ex Iudæis (velut suprā docuimus)
 concreta fuerat, nihil ad credentium offendiculum, innouaret, sed ita
 vt à puero imbiberant, traderent. Postea verò quām in vniuersas gen-
 tes Euangelij sermo dilatatus est, non potuisse semel suscepta immuta-
 ri, idem autor est. Cuius etiam rei Origenes rationem reddens afferit
 propter vernaculum cuiusque idioma linguæ, non posse verba quām
 plurima ita apud alios sonare, vt apud suos dicta sunt, ac multo pro-
 pterea melius esse, non translata ponere, quām illorum vim interpre-
 tatione tenuare. Hac ratione Græcos primum vocabula illa Hebraica
 suis commiscuisse, par est credere, vt pote desperantes posse se absolu-
 tum sensum suo sermone reddere, & sic nostros nihil deinde plus au-
 sos & Hebraica & Græca permisisse stare. Atque id cōsulto factū vide-
 ri potest, quo scilicet ad imitationem eius tituli, qui super crucem Sal-
 uatoris positus fuerat, perinde missa trīplici lingua constaret, ac illum
 scriptum fuisse Hebraice & Græce & Latine tradit Euangelista Iohā. Iohā. 19. d.

Act. 2. g

nes, sed iam ad interpretamentum ipsorum verborum veniamus, Ita que I E S V S Hebræum nōmē (vt Hieronymus indicat) apud nos Saluatorē sonat. C H R I S T V S ex mystico chrismate vñctus dicitur, quē Iudæi Messiam appellant. Idem dīctus est Nazaræus, id est sanctus, siue consecratus, vel à Nazareth ciuitate Galilææ, in qua est genitus & nutritus. Item Emanuel quod Hebreum est verbum, & sonat nobiscū deus. Rabbi, idem ac dōminus, siue magister, vel preceptor. Nā apud Hebræos, à multitudine scientiarum, dicta est vox. Paracletus Græca dīctio, & significat aduocatum, doctorem, hortatorem, consolatorem. Sic Saluator pollicitus est mittere paracletum, hoc est spiritum veritatis, qui discipulos doceret. Et illud notissimum est, paracletū per e scribendum in penultima, eāmque producendam. Pascha Hebræū vocabulum, nō Græcum (prout Hieronymus affīmat,) & transitum designat, quod Iudæi tunc ex AEgypto in patriam remigrassent. Epiphania Græcum verbū, apud nos, teste eodem Hieronymo, apparitionem vel ostensionem significat. Hoc ideo quia eo die Saluator stella prodītus est, & tricesimo deinde anno adhuc mundo ignotus cum venisset ad Iohannem, vt baptizaretur, cognitus est, intonante de cœlo patre, Hic est filius meus, &c. Item Pentecoste Græce, quinquagenaria Latine dici potest, quòd usque ad hanc solennitatē, à resurrectione domini, intersint quinquaginta dies, vt mox fusius explicabitur. Scenopēgia vox composita dicta est à fingendis tabernaculis, quia in deserto sui maiores illis usi essent, & erat festus dies. Nostri perperam addunt aspirationem. Item Encænia festa initialia, hoc est dedicationis tēpli. Kyrie eleison verbum compositum, ex kyrie, quod significat domine, hoc est vocatiūm huius nominis kyrios, qui est dominus, & eleison, quod est miserere, id est imperatiūm huius verbi ἵλεω, quod est misereor. Alleluia duo itidem verba, & Hebraica, atque idem pollut ac laudate deū. Ia enim teste Hieronymo, ex decē nominibus, quibus apud Hebræos, Deus vocatur, vñū est. Antiphone Græcis vox reciproca, quod vicissim canatur. Homilia Græce, Latine dicitur sermo. Canon Græca dīctio, regulā significat. Osanna Hebræo sermone perinde valet, atque apud nos, O domine saluum fac. Sabbath Hebraica quoque vox, & sonat idem, atque latinis: Dominus omnipotēs, siue Dominus virtutum, aut exercituum. Eucharistia Græcis bonā gratiā significat, sicuti Euāgeliū, bonū nuntiū. Paradisus Graia voce, pos mariū, hoc est hortus cōsitus pomis. Parabola Græce, dicitur latine similitudo. Symbolū, collationē significat, quia A postoli in vñū contulerūt, quod vñusquisq; de deo sensit. Petrus græcis significat saxū, velut Cephas Syro sermone, quod super illud hoc est super fidē tanquā solidum fundamētum ab eo totius ecclesiæ persona testificatā dei ecclesia sit ædificata. Phylacteriū Græca dīctio, Latine cōseruatorium dicitur,

Iohā.14.b

ibid.d

15.d

16.b

Matth.2.a

Iohan.7.b

Iohā.10. d

quod in his seruetur memoria legis, sicut apud nos regulæ iuris habentur. Synagoga conciliabulum à nostris dicitur. Nos etiam Graia vox ecclesiam vocamus. Mammona (ut probat Hieronymus) Syriacum est nomen singularis numeri, generis masculini, & apud nos diuitias significat. Ethnicus vox Græca & gentilem sonat. Proselytus Græcum verbum nobis aduena. Sic enim illum vocabant Hebræi, quem ex aliena natione in suæ legis consortium recepissent. Scandalizare Græca vox Latine est offendere, sicut Angariare persica, & significat adigere, compellere. Golgotha Syrū est verbū, nō Hebræum, & Hieronymus ostendit sonare locum calui siue caluarię. Ita dictus est locus Hierosolymis, ad septentrionalem partem mōtis Sion, quod in eo iaceret capita hominum damnatorum. Sunt, qui dicant Adam illic sepultum, vnde locum conditum sit nomen. Eam tamē fabulam respuit Hieronymus, cum Adam in Arba iuxta Hebron sepultum esse constet. Corbona, quam alias vocant Gazophylacium nomē ex dictione persica & Græca compositum, & significat arcā in qua seruabantur templi pecuniae, seu munera, quæ vslī erāt ministris. Nam corban ex testimonio Iosephi, quod in superiore libro citauimus, cum de ratione capitis Nazaræorū sermo fuit, apud Hebræos significat munus, vnde corbona dicta videatur. Geenna vallis erat, vbi loci filij Israel, erectis templis, sacrificabāt idolo, quam deus (vti in Ieremia legitur) comminatus est se mortuorum cadaveribus impleturum. Apud nos pro loco inferorum accipitur. Diabolus Græcum verbum designat delatorem, siue calumniatorem. Beelzebub, Hieronymus docet idem esse Bel, Beel & Baal, & sonare Hebræis idolum, & Zebub muscam, quasi dicas idolū muscas, & sic hoc nomine spurcissimū fuisse idolum. Abyssus Græca vox, Latine vorago dicitur. Phantasma Græcis visum per somnum videre est, Latine spectrum dicitur, sed ne per hæc peregrina longius gradientes visum etiam nos videre videamur, iam ad finem veniamus. Amen vox Hebræa est, Latinèque sonat (sicut declarat Aquila) vere, siue feliciter, vel fiat Hieronymo teste in psalterio, vbi ait, fiat fiat, Hebreis legitur amen amen. Erat quippe germanū consimilèque Hebræorū institutis, in gentilium religione. Idem valebat feliciter (quod supra ex Apuleij lectione refertur) atque hic amen, quo significatur, vt ea quæ supra sunt vere dicta, confirmantur. Super ea re, extat breuis epistola diuī Hieronymi ad Marcellam. Apud ipsos Hebræos, in fine librorū, vnum ex tribus solebat subnecti, aut amen scribabant, aut solla, quod transmittitur semper, aut salon, quod exprimit pacem. Ita nos quoque completis opusculis, ad distinctionem rei alterius subsequentis, sollemnis interponere explicit, aut feliciter, aut aliquid istiusmodi. Hec paucula libuit exponere, vt vnicuique sacris operaturo obuium esset eiusmodi verborum significatum.

Luc.21.2

Ier.19. b